

OSEBNOSTNE POTEZE IN VREDNOTNE USMERITVE

Janek Musek*

KLJUČNE BESEDE

Vrednote, vrednotna usmeritev, vrednotni tip, osebnost, poteze, izvirne poteze, primarni faktorji

KEY WORDS

Values, value orientation, value type, personality, traits, source traits, primary factors

POVZETEK

V pričujoči raziskavi smo ugotavljali odnos med osebnostnimi potezami in ocenjevanjem različnih vrednot, vrednotnih tipov in kategorij. V splošnem kažejo rezultati nizke do zmerne korelacije med obema nizoma spremenljivk. Znatno število teh korelacij odkriva statistično pomembne zveze med osebnostnimi potezami in drugimi osebnostnimi spremenljivkami (starostjo, spolom, izobrazbo) na eni strani ter vrednotami na drugi strani. Med osebnostnimi potezami, ki najbolj korelirajo z ocenami vrednot, so primarni faktorji afekcija, dominantnost, surgentnost, moč nadjaza, občutljivost in samozadostnost. Rezultati raziskave se ujemajo s prejšnjimi podatki, ki kažejo le zelo zmerno povezanost vrednot z osebnostnimi potezami, kar po vsej verjetnosti pomeni, da izvirata oba niza spremenljivk iz relativno neodvisnih osebnostnih področij.

PERSONALITY TRAITS AND VALUE ORIENTATIONS

ABSTRACT

The relationships between personality traits and ratings of different values, value categories and types were examined in the present study. The overall results showed in the rule low or modest correlations between two sets of variables. A considerable number of these correlations revealed significant connections between personality traits and other personal variables (age, gender, education). Among the personality traits showing the highest correlations with the ratings of different values and value categories were primary factors affectia, dominance, surgency, super-ego strength,

* Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Aškrčeva 2, Ljubljana

premsia, and self-sufficiency. The results are in accord with the previous findings indicating only modest connections between individual value orientations and personality traits. Both sets of variables being investigated in the present study obviously belong to the rather independent areas of individual's personality.

UVOD

Vloga vrednot v osebnostnem delovanju je bila in je še vedno predmet razprav. Nekateri avtorji so postavili vrednote in vrednotno usmerjenost posameznikov prav v ospredje - ali morda bolje - na vrh osebnosti. Nedvomno velja to za Sprangerjevo pojmovanje osebnosti: usmerjenost k temeljnim duhovnim vrednotam naj bi bila podlaga za razvrščanje osebnosti in s tem za tipologijo osebnosti. Na drugi strani so drugi raziskovalci dvomili v osebnostni in vedenjski pomen vrednot; bolj pomembni naj bi bili nagoni, potrebe in druga gibal in tudi same vrednote naj bi bile predvsem odraz delovanja teh globljih in ne vedno zavestno nadzorovanih silnic. Mnogi so opozarjali na dejstvo, da imajo vrednote in ideali bolj deklarativni kot dejavni učinek: v življenju se tako pogosto obnašamo drugače kot nam velevalo (tudi lastne) izpričane vrednote, da lahko resno pomislimo na to, da vrednote niso odločilni faktor v našem vedenju in v osebnosti. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da je navsezadnje od nas in od naših odločitev odvisno, kako bomo v dani situaciji ravnali - v skladu z vrednotami, ali pa tudi ne.

Povedati pa je treba, da je odnos vrednot do drugih osebnostnih faktorjev vse premalo raziskan. Poglejmo npr. osebnostno strukturo, torej sistem značilnosti in potez, ki karakterizirajo posameznika: ta nam da seveda največ informacij o osebnosti in o vedenju, ne glede na to, da je sama tudi izraz delujočih gibal in silnic. Vprašati se moramo, koliko so osebnostne dimenzije in poteze povezane s temi silnicami, med katerimi bi lahko v grobem razlikovali potrebe in motive na eni strani in vrednote ter ideale na drugi. Raziskovalni rezultati nam za prve precej zanesljivo pokažejo, da niso prav zelo visoko povezani z najpomembnejšimi osebnostnimi potezami. In kaj lahko rečemo za vrednote?

Ko govorimo o osebnostnih potezah, mislimo navadno predvsem na načine in značilnosti obnašanja. Težko pa bi zanikali dejstvo, da se mnoge osebnostne poteze izražajo tudi v stališčih, prepričanjih in seveda tudi v vrednotah. Vsekakor bi bilo zanimivo videti, kakšne so povezave med pomembnimi potezami in vrednotno usmerjenostjo. Empiričnih raziskav, ki bi nam odkrile te povezave, je pravzaprav presenetljivo malo, tudi v svetovni psihološki literaturi. Kar nekaj takšnih raziskav pa je bilo izvedenih pri nas (Hrovat, Vinkler & Musek, 1986; Musek, 1988, 1991; Pogačnik, 1986, 1987). V teh raziskavah se je pokazalo, kako osebnostna struktura - osebnostne lastnosti posameznikov - vpliva na oceno in rang pomembnosti individualnih vrednot. To smer raziskovanja pa bi bilo treba dopolniti in razširiti tudi na vprašanje, kako se osebnostna struktura povezuje s širšimi vrednotnimi kategorijami, npr. z vrednotnimi usmeritvami. Tu ne gre le za posamezne vrednote, ampak za sklope medsebojno povezanih vrednot, ki tvorijo obsežnejše kategorije vrednotnih usmeritev. V psihološki literaturi najdemo kar nekaj pomembnih klasifikacij takšnih kategorij - tako teoretskih kot empirično raziskovalnih (Allport, Vernon & Lindzey, 1951; Bond, 1988; Hofstede, 1980; Hui & Triandis, 1986; Ingarden, 1975; Kluckhohn, 1951; Montgomery & Johansson, 1986; Morris, 1956; Musek, 1991, 1992b; Petrovič, 1973; Rokeach, 1973; Schwartz, 1990a,b; Schwartz & Bilsky, 1987, 1990; Spranger, 1930; Veber, 1924).

V predhodnih raziskavah smo skušali kar se da jasno identificirati glavne kategorije vrednotnih usmeritev (Mohorič, Brenk & Musek, 1986; Musek, 1981, 1988, 1991, 1992a). Tokrat pa želimo ugotoviti, kako se te kategorije vrednotnih usmeritev povezujejo z osebnostno strukturo. Odgovoriti želimo na vprašanje, kako so kategorije vrednotnih usmeritev odvisne od kategorij osebnostne strukture - od primarnih potez in dimenzij osebnosti, pa tudi od drugih vidikov osebnosti kot so spol, starost, izobrazba in študijska usmeritev.

METODA

Subjekti in raziskovalni načrt

V našo raziskavo je bilo vključenih 198 oseb obeh spolov v starostnem razponu 17 do 46 let. Raziskavo smo načrtovali kot korelacijsko in multivariantno raziskovanje. Vanjo smo vključili niz spremenljivk, ki se nanašajo na vrednote in jih zajema uporabljena lestvica vrednot, poleg tega pa smo upoštevali tudi nekaj drugih spremenljivk: spol, starost, izobrazbo, inteligentnost in osebnostne poteze.

Merski pripomočki

Za merjenje vrednot smo uporabili lestvico, ki zajema 54 različnih vrednot. Posebej smo obravnavali podlestvico 31 vrednot: to so tiste iz celotnega vzorca 54 vrednot, ki v največji meri reprezentirajo glavne kategorije vrednotnih usmeritev. Pomembnost vrednot, ki jih vsebuje lestvica, se ocenjuje z vrednotmi od 1 do 100. Osebnostne poteze smo merili s Cattellovim vprašalnikom 16PF, ki meri 16 primarnih (izvornih) potez, med katerimi je tudi inteligentnost (faktor B).

Postopek

Udeleženci so najprej ocenili pomen vrednot na ocenjevalni lestvici od 1 do 100 (za orientacijo so imeli standardno vrednoto, ki je bila vnaprej ocenjena s 50). Nato so izpolnili še osebnostni vprašalnik. Njihovi rezultati so bili tabelirani in korelirani, tako da smo dobili korelacije med uporabljenimi spremenljivkami. Te smo vnesli v ustrezne korelacijske matrike, ki smo jih nato analizirali z multivariantnimi metodami.

REZULTATI IN DISKUSIJA

S faktorsko analizo 31 vrednot, kolikor jih vključuje uporabljena lestvica vrednot (glej tudi Musek, 1992), smo izločili 9 latentnih dimenzij - faktorjev, ki jih lahko interpretiramo kot reprezentante dominantnih vrednotnih usmeritev pri posameznikih. Gre v bistvu za 9 vrednotnih usmeritev srednjega obsega, ki sem jih obširno opisal že na drugem mestu, v tabeli 1 so zato samo okvirno predstavljene. V nadaljnjih tabelarnih prikazih se bodo te usmeritve pojavljale z ustreznimi okrajšanji, ki so prav tako razvidna iz table 1.

Tabela 1: Devet vrednotnih usmeritev.

Oznaka vrednotne orientacije	Značilne vrednote
1 trad TRADICIONALNA MORALNA ORIENTACIJA (TRADICIONALNA MORALNOST)	družinska sreča, zvestoba, poštenost, dobrota, delavnost
2 stat STATUSNA ORIENTACIJA (STATUS)	politični uspeh, ugled, udobno življenje, denar
3 demo DEMOKRATSKO-SOCIETALNA ORIENTACIJA (DEMOKRATIZEM)	mir, enakost, svoboda
4 kult DUHOVNO-KULTURNA ORIENTACIJA (KULTURNOST)	kultura, ustvarjanje, lepota
5 aktu SAMOAKTUALIZACIJSKA ORIENTACIJA (SAMOURESNIČEVANJE)	narava, samoizpopolnjevanje, znanje
6 reli RELIGIOZNA ORIENTACIJA (RELIGIOZNOST)	vera v boga
7 hedo HEDONSKA ORIENTACIJA (HEDONIZEM)	vznemirljivo življenje, zabava, privlačnost, spolnost (lepota, denar)
8 patr ORIENTACIJA K PATRIOTIZMU (PATRIOTIZEM)	ljubezen do domovine (patriotizem)
9 inte SPOZNAVNA ORIENTACIJA (INTELEKTUALNOST)	modrost, resnica

Devet faktorjev, ki tvorijo podlago vrednotnim usmeritvam, pojasnjuje okrog 68 odstotkov celotne variance v korelacijski matriki 31 vrednot. Opisani faktorji so bili izločeni na podlagi Kaiserjevega kriterija lastnih vrednosti, upoštevali smo torej faktorje z lastno vrednostjo nad 1. Omeniti je treba, da se zdijo glede na lastne vrednosti dobljenih faktorjev upoštevanja vredne tudi nekatere druge solucije, npr. štirifaktorska, trifaktorska in seveda tudi dvofaktorska. V poštevek prideta zlasti štirifaktorska in dvofaktorska solucija. Pri prvi lahko dobljene faktorske dimenzije tolmačimo kot

vrednotne tipe (moralni, potenčni, izpolnitveni in hedonski vrednotni tip). Če pa bi ostali le pri dveh najsplošnejših faktorskih dimenzijah, lahko govorimo o dveh generalnih vrednotnih makrokategorijah, kategoriji apolonskih in kategoriji dionizičnih vrednot. Obe ravni vrednotnih orientacij smo obširneje opisali v na drugih mestih (Musek, 1992). Te kategorije bi lahko tolmačili kot splošnejše vrednotne usmeritve, ki v določenem smislu lahko vključujejo tudi devet vrednotnih usmeritev, ki jih obravnavamo v pričujoči raziskavi.

Tabela 2 nam prikazuje korelacije med devetimi primarnimi (temelnjimi) vrednotnimi orientacijami ter izvornimi potezami osebnosti in nekaterimi drugimi pomembnimi vidiki osebnosti kot spolom, študijsko usmeritvijo, starostjo in izobrazbo.

Tabela 2.: Korelacije med osebnostnimi značilnostmi in vrednotnimi usmeritvami.

osebnostne značilnosti	Vrednotne usmeritve								
	1 trad	2 stat	3 demo	4 kult	5 aktu	6 reli	7 hedo	8 patr	9 inte
študijska usmeritev	-.31	.01	.13	.50	.07	-.15	-.22	-.09	-.15
spol	.18	.07	-.07	-.24	.14	.32	.25	-.05	.14
starost	-.19	-.20	-.15	-.33	.13	-.02	-.11	-.43	.01
izobrazba	-.13	-.05	.04	-.05	-.03	.18	.10	.06	.06
izobrazba matere	.21	-.32	-.19	.07	.04	.19	.03	-.05	.10
izobrazba očeta	.23	-.35	-.18	.12	-.01	.18	.29	-.06	-.04
a (sizija-afekcija)	.16	.18	-.03	.12	.23	.22	.06	-.12	.17
b (inteligentnost)	-.04	-.11	-.10	-.04	-.15	.02	.17	.25	.09
c (moč jaza)	.15	-.01	-.04	.08	.05	-.05	-.12	.04	-.01
e (dominantnost)	.04	.15	.25	.19	-.14	.07	.10	.18	.05
f (surgentnost)	-.09	.03	.06	.08	.04	.28	.20	-.10	-.01
g (moč nadjaza)	.14	.07	-.12	.00	.01	-.09	.02	-.24	-.08
h (plahost - drznost)	.13	.09	.11	.07	-.07	.18	.16	.01	-.10
i (mask. - femininost)	-.23	-.14	-.07	.22	-.04	-.18	.03	-.02	-.04
l (nezaupnost)	-.14	.15	-.12	.06	-.09	.01	-.22	.12	-.06
m (bohemstvo)	-.08	.05	.02	.10	.01	.03	-.17	-.13	-.21
n (rafiniranost)	-.02	.02	-.15	.02	-.05	-.02	-.20	-.14	-.07
o (občutja krivde)	-.08	.01	-.04	-.09	-.11	.01	.12	-.15	.16
q1 (kons. - liberalnost)	-.21	.08	.08	.06	-.10	.04	.07	.17	-.15
q2 (samozadostnost)	-.22	-.06	.03	-.23	-.22	-.15	-.03	.15	.04
q3 (samokontrola)	.11	-.07	-.17	-.02	-.09	.14	-.11	-.19	-.09
q4 (nagonska napetost)	.04	.11	-.12	-.05	.03	.15	.01	-.23	.11

Poglejmo sedaj natančneje, kako se posamezne vrednotne kategorije povezujejo z osebnostnimi značilnostmi.

1. Usmerjenost k tradicionalni moralnosti (usmerjenost k tradicionalnim moralnim in etičnim idealom ter vrednotam). Vrednotna usmerjenost k tradicionalnim etičnim in moralnim idealom (tradicionalna moralnost) pomembno korelira z izvornimi potezami harije, "trdega realizma" (-I), s konservativnostjo (-Q1) in skupinsko orientacijo (-Q2). Usmerjenost k moralnosti je dalje višja pri moških in pri mlajših osebah ter pri tehniško usmerjenih študentih. Glede izobrazbe je zanimivo, da ta vrednotna usmerjenost ne korelira pomembno z lastno izobrazbo (korelacija je celo negativna, a ni signifikantna), pač pa je videti, kot da višja izobrazba

staršev vpliva na pozitivnejši odnos do etičnih idealov. Podatki celo kažejo, da je promoralna vrednotna usmerjenost tem višja, čim višja je izobrazba staršev in čim nižja je hkrati izobrazba same osebe! Kot da bi višja izobrazba staršev posameznika ne nek način bolj obvezovala k upoštevanju moralnih načel. Seveda pa moramo biti v tolmačenjih previdni, saj so korelacije v bistvu nizke in še te utegnejo biti pogojene tudi z značilnostmi vzorca. Nekoliko preseneča dejstvo, da ta orientacija ni sig-nifikantno povezana z izvorno potezo moči nadjaza (G): korelacija je pozitivna, a ne dosega statistične pomembnosti. Podobno tendenco k pozitivni povezanost najdemo še pri potezah afekcije (A), emocionalne stabilnosti (moči jaza, C), tendenca k nega-tivni korelaciji pa je prisotna pri potezi nezaupnosti (-L). Rezultati skupne faktor-ske analize osebnostnih potez in vrednotnih usmeritev potrjujejo gornje podatke (tabela 3). Analiza je izločila 11 “transverzalnih” faktorjev. Deseti faktor, ki visoko nasiča usmerjenost k moralnosti in to v negativni smeri, korelira s premisijo, občutljivostjo (I), nezaupnostjo (L), liberalnostjo (Q1) in samozadostnostjo (Q2). Če upoštevamo predznake, vidimo, da se torej pozitivna usmerjenost k moralnosti povezuje s harijo, zaupljivostjo, konservativnostjo in skupinsko pripadnostjo. Ne preseneča, da tudi zvite in prodorne, “sofisticirane” osebe (N) ne cenijo posebno običajnih moralnih idealov - morda zato, ker znajo uvideti njihovo “drugo” stran.

Podatki so morda zanimivi tudi zato, ker nam pomagajo bolje razumeti samo nar-avo vrednotne usmerjenosti k moralnosti. Po vsej verjetnosti gre predvsem za us-merjenost k vrednotam in idealom, ki tvorijo “železno” osnovo konvencionalne, tradicionalne, “folklorne” moralnosti: družinska harmonija, zvestoba, poštenost, do-brota in delavnost so dobri reprezentatni teh vrednot. Očitno je, da relativno nižje ocenjujejo te vrednote prav tiste osebe, ki niso odločni realisti (I), ki so nekonserva-tivne in nekonvencionalne (Q1 in Q2) in osebe, ki nimajo zaupljivega ter naivnega odnosa do realnosti (L in N). Bolj jih cenijo nesentimentalni realisti (-H), konserva-tivni (-Q1), zaupljivi in preprosti ljudje (-L in -N). Vendar to seveda ne pomeni, da prvi ocenjujejo te vrednote negativno in drugi pozitivno. To bi bilo popolnoma zmotno mišljenje. Eni in drugi jih postavljajo na osebni rang lestvici vrednot dovolj visoko; omenjene vrednote so med najbolj visoko “uvrščeni” in prioritarnimi. Res pa je, da jih prvi ocenjujejo bistveno manj pozitivno kot drugi.

Ze ti prvi podatki nam dajo slutiti, da zveze med glavnimi potezami in vrednotni-mi usmeritvami niso ravno visoke; tudi tiste, ki so nedvomno statistično sig-nifikantne, so le zmerne. To pa seveda ne pomeni, da lahko te zveze zanemarimo. Verjetno predstavljajo prav osebnostne poteze - ne edini, gotovo pa pomemben del psihološke dispozicije, ki odloča o tem, h katerim vrednotam in idealom se bo posameznik usmeril.

2. Usmerjenost k statusu in reputaciji. Usmerjenost k reputaciji kaže malo pomembnih korelacij z osebnostnimi potezami. To je kar malo presenetljivo, saj bi npr. pričakovali, da bo ta usmerjenost korelirala denimo z dominantnostjo (E), s tek-movalnostjo in občutkom superiornosti protenzičnih oseb (L), s harijo (-I). Pri omenjenih potezah se sicer kažejo tendence v pričakovani smeri, vendar korelacije ne dosegajo statističnega kriterija pomembnosti. Še bolj se signifikantnosti približu-je korelacija s potezo afekcije (A); tudi to je pričakovana povezava, saj “afektičnim” osebam laska, če uživajo renome, še bolj pa so jim blizu hedonske komponente us-meritve k reputaciji.

Spol in študijska usmerjenost prav tako ne kažeta bistvenih povezav z vrednoten-jem reputacije. Enako velja za izobrazbo. Ponovno pa opazamo zanimivo korelacijo z izobraženostjo staršev. Čim nižja je, tem više vrednoti posameznik reputacijske vrednote. Je temu razlog to, da osebe z večjo izobrazbo (in višjim socioekonomskim

statusom) ne cenijo statusnih vrednot tako visoko zato, ker že tako v večji meri uživajo statusne dobrine? V tem primeru bi seveda logično pričakovali, da bo izobrazba osebe same korelirala z reputacijsko usmerjenostjo. Kot vidimo, pa ni tako. Bolj verjetne se zdijo torej druge domneve. Morda je višja izobrazba staršev v večji meri povezana z neavtoritarno vzgojo, ta pa vodi k negativnejši ali kritičnejši presoji reputacijskih vrednot pri otrocih.

Iz table 3 je razvidno, da je usmerjenost k reputaciji visoko nasičena s skupnim faktorjem 11. Med osebnostnimi potezami so s tem faktorjem najbolj nasičene poteze nezaposelnosti (L), afekcije (A) in parmije (H). To se v glavnem ujema s sliko korelacij in potrjuje domnevo, da so vrednote ugleda in uspešnosti pri srcu družabnim afektikom, tekmovalno in nezaupno nastrojenim protenzničnim ter smelim parmičnim osebam.

3. Usmerjenost k demokratičnosti in svobodi (usmerjenost k demokratičnim in societalnimi vrednotam). Usmerjenost k demokratičnosti korelira pozitivno z dominantnostjo (E), kaže pa se tudi negativna korelacijska tendenca s samokontrolo (Q3). Med drugimi dejavniki korelira negativno z usmerjenostjo k demokratičnosti še izobrazba staršev. Tudi rezultati skupne faktorjske analize (tabela 3) se ujemajo s temi podatki.

Tabela 3: Faktorska analiza 16 izvornih potez in 9 vrednotnih usmeritev (nasičenja z 11 skupnimi latentnimi dimenzijami).

	Skupne faktorjske dimenzije potez in usmeritev										
	Faktor01	Faktor02	Faktor03	Faktor04	Faktor05	Faktor06	Faktor07	Faktor08	Faktor09	Faktor10	Faktor11
a	.533043	-.220733	.072894	.221958	-.081266	-.192605	-.361601	-.084705	.269252	-.116067	.318485
b	.021611	-.103770	.158846	-.052639	-.589850	-.220551	.341477	-.250927	.106072	-.064830	-.202151
c	.075436	.644214	.381889	-.025209	-.127093	.128387	-.117399	-.081206	.160941	-.183262	-.021622
e	.228194	.107772	.069442	-.287789	-.234324	-.069003	.310576	.536322	.007934	-.157672	.196134
f	.761101	.121447	.054380	.128261	-.045707	-.236442	-.055764	.164307	-.021754	.076505	.002753
g	-.454067	-.126660	-.130742	.095465	.544514	-.110207	.145845	-.151630	-.223309	-.178107	.176363
h	.434786	.452243	-.050750	.133570	.115252	-.375015	.118162	.097737	-.078717	-.071916	.257934
i	-.249291	-.079798	.481251	.382502	.000346	-.225719	-.003257	-.201486	.056870	.503831	-.051454
l	-.062730	-.174585	-.281852	.305816	-.154133	.303615	.139208	-.252333	-.171143	.397791	.383872
m	-.009436	-.099603	.806482	.077032	.065333	.133284	.052565	.057745	-.255035	.052711	.075166
n	-.023219	-.335224	.008196	.076277	.079200	.519459	.192435	-.103235	-.366376	-.222928	-.110786
o	-.085669	-.840251	.085514	-.008040	.066370	-.103350	.112927	-.070845	.107451	.101720	.047411
q1	.174689	-.245375	.136732	.132450	-.349395	.054319	-.007062	.159166	-.411079	.355034	.101462
q2	-.523104	-.030669	.294221	-.417061	-.129957	-.056969	.361657	.044163	.106326	.233273	-.038814
q3	.133171	.425433	.064981	-.120909	.280853	.193021	.249770	-.421984	.003473	-.106246	-.176425
q4	.197186	-.741535	.234628	-.088396	.044672	.156056	-.154098	-.089590	.120766	-.117908	.032712
trad	-.045521	.050295	-.020453	.105028	.007840	-.047515	-.044514	-.065344	.025056	-.813499	.087767
stat	.041386	-.035880	.060985	-.103622	.014709	.046654	.005647	.045128	-.000833	-.077469	.859993
demo	-.004262	.051895	.004763	-.054579	.077309	-.013256	-.001343	.822296	.029447	.062883	-.050124
kult	.025973	.072246	.095664	.829970	.021437	.039700	.016561	.050995	.030913	.026907	-.081969
aktu	-.009165	.022727	-.005665	-.022895	.013460	-.002908	-.825843	-.032325	-.034509	-.048706	.032340
reli	.653299	-.071064	-.055145	-.168212	.041414	.096769	.162086	-.089147	-.036067	.007987	-.051378
hedo	.092724	-.156382	-.100396	-.021977	-.061572	-.809580	.054412	.017492	-.113241	-.094828	-.108035
patr	-.165846	.159330	-.188759	.005934	-.797563	-.018537	-.017740	.048836	-.064362	.008617	.113604
inte	.008429	-.177764	-.151127	.058976	-.060586	.065762	.070106	.055202	.830530	-.023453	-.004106

Usmerjenost k demokratičnosti je visoko nasičena s tretjim faktorjem, z njim pa je pozitivno nasičena tudi dominantnost in negativno samokontrola. Ti podatki so na prvi pogled videti nepričakovani. Je verjetno, da prav dominantne osebe najvišje cenijo demokratične vrednote kot so mir, svoboda in enakost? To ni več tako neverjetno, če pomislimo na glavne lastnosti dominantnih oseb. Te osebe sicer rade prevzamejo vodilno vlogo in skušajo uveljaviti svoje poglede. To pa nikako ne pomeni nedemokratičnosti. Ravno nasprotno, dominantnim osebam gre predvsem za to, da ne trpijo nobenega nad seboj in zato nekam "naravno" nagibajo k vzpostavljanju enakopravnosti. Ne gre jim za avtoriteto hierarhičnega položaja, ampak za naravno avtoriteto, ki se lahko razvija le, če so odnosi med ljudmi demokratični. In če jim že

ni toliko za mir, jim je veliko do svobode in enakosti. Med največjimi borci za demokracijo bomo našli razmeroma veliko ljudi, ki bi nedvomno dosegli visoko vrednost na lestvici dominantnosti. Zanimivo je, da tudi eksperimentalne raziskave v socialni psihologiji kažejo, da se oblikujejo najbolj demokratični odnosi prav v skupinah, ki jih sestavljajo dominantne osebe!

4. Usmerjenost h kulturi (usmerjenost k duhovnim in kulturnim vrednotam).

Usmerjenost h kulturi korelira s skupinsko usmeritvijo (-Q2), premsijo (I) in dominantnostjo (E). Ta usmerjenost je močnejše izražena pri socialnih poklicih, ženskah, pri mlajših osebah in zanimivo je, da ne korelira z izobrazbo.

Četrty izmed faktorjev skupnega prostora potez in vrednot, ki visoko nasiča kulturno usmerjenost, korelira še s skupinsko usmeritvijo, premsijo, nezaupnostjo in dominantnostjo. Med osebnostnimi potezami sta torej zlasti skupinska usmeritev in mehka, občutljiva in zaščitena osebnostna struktura povezani z vrednotno usmerjenosti h kulturnim idealom; povezava teh potez se ujema tudi z drugimi korelacijami, npr. s spolom in s študijsko usmeritvijo (ki pa se spet povezuje s spolom: ženske prevladujejo na družbenih in humanističnih oddelkih fakultet in univerz).

Najbrž ni presenetljivo, da se občutljivim, vzgojno "zaščitenim" premsičnim osebam (I) zdijo pomembne kulturne, estetske in ustvarjalne vrednote; premsične osebe imajo često prefinjen okus in se ponašajo s kultiviranostjo. Skupinsko orientirani posamezniki (-Q2) se pogosto ravnaajo po drugih, so konvencionalni v smislu konformnosti in pod vplivom mode; njihov tip družabnosti se najbrž sklada s konvencionalnim izražanjem interesa za kulturo. Zanimivo je, da dajejo višji rang kulturnim vrednotam tudi dominantne osebe. Dejstvo je, da najdemo med vrhunskimi kulturniki in ustvarjalci dovolj dominantnih oseb in sploh morda sodi upoštevanje kulturnih vrednot k slogu "kvišku" stremečih dominantnih posameznikov.

5. Usmerjenost k (samo)uresničenosti. Usmerjenost h uresničevanju (dajanje višjega ranga vrednotam "narava", "samoizpopolnjevanje" in "znanje") korelira s potezama sizije (-A; predznak minus zato, ker moramo upoštevati, da je ta faktor vrednotne usmerjenosti izražen z negativnimi saturacijami - glej tabelo 3) in pa samozadostnosti (Q2). Videti je torej, da so omenjene vrednote bolj v čislih pri introvertnih osebah; narava zavzema pri njih mesto, ki ga ima družabnost pri bolj ekstravertnih, znanje in samouresničevanje pa se tudi bolj ujemata z življenjskim slogom introvertnejših oseb.

Faktorske točke te usmerjenosti so visoko nasičene s skupnim faktorjem (faktor 5) v isti smeri kot poteze sizije, samozadostnosti, inteligentnosti in dominantnosti. Ti podatki dopolnjujejo zgoraj opisano podobo korelacijskih zvez s tem, da kažejo na morebitno povezanost tudi pri inteligentnosti (B) in dominantnosti (E), kar ni presenetljivo. Pri inteligentnejših osebah bi pričakovali nekaj več usmerjanja k vrednoti kot je "znanje"; podoben odnos do samouresničevanja in samooblikovanja bi pričakovali od dominantnih oseb, ki so zahtevne v vseh pogledih (tako do sebe kot do drugih).

6. Usmerjenost k religioznosti (usmerjenost k religioznim vrednotam). Usmerjenost k religioznim vrednotam kaže razmeroma veliko povezav z različnimi vidiki osebnosti. Usmerjenost k religioznim vrednotam je višja pri ženskah (ta podatek se ujema tudi z ugotovitvami drugih raziskav po svetu); zanimivo je tudi dejstvo, da je vsaj kar zadeva naš vzorec - ki pa morda ni reprezentativen za splošno populacijo - izobrazba nekoliko negativno povezana z religiozno usmerjenostjo. Tudi ta podatek ni presenetljiv, saj so bolj izobraženi ljudje v povprečju bolj kritični do tradicionalnih verskih vrednot. To je precej splošen pojav in najbrž ni šele "od včeraj": Jezus Kristus morda ni slučajno iskal svojih ožjih sodelavcev raje med ribiči in pastirji kot

med izobraženci. Sicer pa korelira usmerjenost k religioznim vrednotam zlasti z introvertnimi potezami: sizijo (-A; pozitivna korelacija s faktorjem religioznosti, ki je definiran z negativnimi nasičenji, dejansko pomeni korelacijo z nasprotnim polom poteze!), desurgentnostjo (-F), plašnostjo (-H). Pozitivna pa je korelacija s premsijo (I). Tudi v tem primeru podatke koristno dopolnjujejo izidi skupne faktorске analize potez in vrednotnih usmeritev: z religiozno usmerjenostjo sovpadajo zlasti desurgentnost, sizija, samozadostnost, moč nadjaza (G) in plašnost (-H). Introvertne, resnobne (desurgentne), plašne, občutljive, moralno vestne in samosvoje osebe torej više cenijo religiozne vrednote. Tudi v tem primeru nam postane ugotovljena zveza razumljiva, če odnos pogledamo v "obrnjeni" smeri: religiozno usmerjene osebe so v povprečju bolj introvertne (-A), prej resne in molčeče (-F) kot zgovorne in živahne (+F), prej moralno stroge (+G) kot moralno elastične (-G), prej rezervirane (-H) kot družbeno eksponirane in avanturistične (+H), prej občutljive, blage in sentimentalne (+I) kot trdi realisti (-I), prej samostojne in samosvoje (+Q2) kot skupinsko naravnane (-Q2).

7. Usmerjenost k hedonizmu (usmerjenost k hedonističnim vrednotam). Usmerjenost k hedonskim vrednotam se prav tako povezuje z večjim številom osebnostnih vidikov. Višja je pri moških kot pa ženskah. To je precej značilna ugotovitev, saj jo najdemo kot rezultat različnih raziskav, tudi medkulturnih. Seveda pa zveza ni visoka in napak bi bilo misliti, da so vsi moški hedonisti in vse ženske nehedonistične. Glede na to povezavo se tudi ni čuditi, da je hedonske usmerjenosti več pri študentih tehničnih usmeritev kot pri študentih družboslovnih smeri. Zanimiva je tudi korelacija hedonistične usmerjenosti z izobrazbo očeta: ali bomo bolj častili hedonske vrednote je torej do neke mere odvisno od tega, kako visoko izobrazbo ima naš oče! Dejstvo je, da zaradi družbenih norm radi podcenjujemo in prikrivamo svojo privrženost hedonskim "načelom"; je morda višja izobrazba očeta dejavnik, ki lahko povzroči, da upamo z manj zadržki ocenjevati hedonske vrednote?

Med osebnostnimi potezami je usmerjenost k hedonizmu višja pri naravnih, neizumetničenih in naivnejših osebah (-N), pri zaupljivih (-L) in surgentnih osebah (F). Podobno sliko dobimo, če pogledamo nasičenja 5. faktorja skupne faktorске analize vrednot in potez (tabela 21): v isti smeri kot hedonistična usmeritev so nasičene poteze parmije (-H), surgentnosti (-F), občutljivosti (-I) ter inteligentnosti (-B), v nasprotni smeri pa sta nasičeni potezi rafiniranosti (N) in sumničavosti (L). Če upoštevamo predznake nasičenosti pravilno, moramo torej potrditi, da najdemo hedonsko usmerjenost pri naravnih in nesofisticiranih osebah (-N), pri zaupljivih (-L), pri avanturistično smelih (H) in surgentnih osebah (F). Lahko bi morda govorili o dveh medsebojno ločenih tipih hedonizma. Prvi, recimo mu "prostodušni tip" se povezuje z naravnim, zaupljivim in nekomplikiranim temperamentom, drugi, "družabni" tip pa z avanturističnim in surgentnim. Bolj zagonetna je videti povezava hedonistične usmeritve s premsijo (I) ter inteligentnostjo. Vendar bi se dala razložiti. Občutljive, premsične osebe so pogosto zelo protektivno in hkrati prizanesljivo vzgojene; njihova kapricioznost in razvajenost se kar ujemata s hedonističnimi težnjami. Pri inteligentnosti gre morda za drugačne psihološke mehanizme. Inteligentnejši posamezniki so bolj kritični in so verjetno zato prej sposobni uvideti dejansko in nepotlačeno vlogo hedonskih izkušenj v našem življenju.

8. Usmerjenost k patriotizmu in redu. Patriotske vrednote in spoštovanje zakonov (spet gre za dimenzijo, ki je opredeljena z negativnimi nasičenji) se povezujejo z nižjo inteligentnostjo (-B), višjo vestnostjo in moralnostjo (G), konservativnostjo (-Q1), samokontrolo (Q3) in motivacijsko napetostjo (Q4). S tem se ujemajo podatki skupne faktorске analize. Z visokim vrednotenjem patriotizma sovpadajo nižja in-

teligentnost (-I), močan nadjaz (G), konservativnost (-Q1) in samokontrola (Q3). Čeprav zveni negativna korelacija z inteligentnostjo nekam žaljivo za naš patriotski čut, moramo to povezavo razumeti. Inteligentnejše osebe so navadno bolj kritične do vseh tradicionalnih vrednot (zato se inteligentnost včasih rahlo povezuje z liberalnostjo); to že samo po sebi pomeni, da te vrednote zdrsejo za kako stopničko nižje pri teh osebah. Nikakor pa to seveda ne pomeni, da inteligentne osebe ocenjujejo patriotske vrednote negativno! Nasprotno, tudi one ocenjujejo te vrednote pozitivno vendar v povprečju nekoliko manj pozitivno kot manj inteligentne osebe.

Drugače pa se patriotska usmerjenost kar izrazito povečuje s starostjo. Zdi se, kot da se z leti večja naš domovinski čut (kar spet seveda ne pomeni, da ta čut ni prisoten že pri mladih). Ni pa opaziti bistvenih razlik glede na spol ali izobrazbo.

9. Usmerjenost k spoznavanju (usmerjenost k spoznavnim vrednotam). Spoznavne vrednote so v korelaciji z avtijo (M), tendenco k povezanosti pa najdemo tudi pri introvertnosti (siziji, -A) in morda pri liberalnosti (Q1). Skupna faktorska analiza potrjuje predvsem zvezo spoznavnih vrednot z liberalnostjo (Q1), rafiniranostjo (N), sizijo (-A) in bohemstvom, avtijo (M). Med drugimi osebnostnimi vidiki je rahla tendenca povezovanja s spolom in sicer je ocenjevanje spoznavnih vrednot nekaj višje pri ženskah. Med dobljenimi korelacijami je verjetno najbolj pričakovana zveza med spoznavno usmerjenostjo in osebnostno potezo Q1, ki označuje osebe, naklonjene novostim, spremembam in eksperimentiranju. Težnja po spoznavanju se pač ujema z radovednostjo, željo po novih idejah in spoznanjih. Nekaj podobnega bi morda veljalo tudi za osebe z visokim faktorjem N, rafinirane, prodrone in prevejane osebe, ki ne verjamejo v stvari na prvi pogled. Tudi rahla povezanost spoznavne usmerjenosti z introvertnostjo ni nerazumljiva; vprašanje pa je, ali je introvertni temperament sam po sebi tisti, ki posameznika nekako bolj usmeri k spoznavnim vrednotam, ali pa introvertni slog življenja (npr. več razmišljanja in branja) preprosto pogosteje sooča posameznika s spoznavnimi izkušnjami. Tudi fantazijsko vodene avtične osebe (M), ki nimajo posluha za vsakdanje praktične stvari, se lahko na svoj "bohemski" način zanimajo za kognitivne ideale.

Za zaključek lahko ponovno poudarimo, da praktično vse dimenzije vrednotne usmerjenosti korelirajo z osebnostnimi potezami. Osebnostna struktura posameznikov je gotovo eden izmed izvorov razlik v vrednotni usmerjenosti. Vendar je treba hkrati ugotoviti, da so zveze razmeroma nizke; tudi najvišje korelacije ne presegajo nivoja zmernosti. Vpliva osebnosti ne vrednotno usmerjenost torej ne smemo precenjevati (in tudi obratnega vpliva ne). Tega ni tako težko razumeti. Vrednotna usmerjenost je nedvomno odvisna tudi od drugih dejavnikov, npr. od motivacije, interesov, od osebnih izkušenj, od kulturnih, subkulturnih in skupinskih vplivov, od vzgojnih vplivov in tudi od čisto situacijskih vplivov.

Če obrnemo izhodišče, bi lahko rekli podobno: pomembne osebnostne lastnosti so tudi po večini povezane z večjim številom vrednotnih usmeritev. So pa le tudi izjeme in to ena zelo pomembna: čustvena stabilnost (integriranost - anksioznost, nenevrotizem - nevrotizem) se pomembno ne povezuje z nobeno izmed glavnih vrednotnih usmeritev! To se lepo vidi iz tabele 3, ki prikazuje nasičenja s skupnimi faktorskimi dimenzijami potez in vrednotnih usmeritev. Prvi izmed izločenih faktorjev je očitno identičen s Cattellovim sekundarnim faktorjem invije - eksvije (ta pa z Eysenckovo temeljno dimenzijo introvertnosti - ekstravertnosti). Videli smo, da je ta faktor, h kateremu prispevajo zlasti poteze surgentnosti (F), afekcije (A), skupinske naravnosti (-Q2) in parmije (H), povezan z religiozno usmerjenostjo. Drugi izločeni faktor, h kateremu prispevajo poteze depresivnosti (občutja krivde, O), nagonske napetosti (Q4), moči jaza (C), parmije (H) in samokontrole (Q3), je

prav gotovo primerljiv s sekundarnim Cattellovim faktorjem anksioznosti - integriranosti oziroma Eysenckovim nevroticizmom. Videti je, da je naša vrednotna usmerjenost v bistvu neodvisna od emocionalne stabilnosti; čustvena prilagojenost je v nekem smislu "nevtralna" do vrednot in idealov. Tudi naslednja, tretja skupna dimenzija, ki nasiča potezi avtijo (M), premsično občutljivost (I) in moč jaza (C), ne kaže bistvenih korelacij z vrednotnimi usmeritvami. Dimenzija je sicer zanimiva, saj ločuje domišljijško vodene in imaginativne osebe od praktičnih realistov, nima pa vpliva na vrednotno usmerjenost. Pri ostalih dimenzijah skupnega osebnostno vrednotnega "prostora" najdemo zanimivo podobo: vsaka od njih je trdno zasidrana z eno izmed vodilnih vrednotnih usmeritev, ki jim asistirajo nekatere osebnostne poteze. Vse te dimenzije smo že razčlenili, ko smo obravnavali korelacije osebnostnih potez s posameznimi vrednotnimi usmeritvami.

OSEBNOSTNA STRUKTURA, VREDNOTNI TIPI IN VREDNOTNE MAKROKATEGORIJE

Podobno kot smo ugotavljali korelacije med osebnostnimi lastnostmi ter vrednotnimi orientacijami srednjega obsega, lahko ugotovimo tudi zveze med osebnostnimi lastnostmi in generalnimi vrednotnimi usmeritvami. Pri tem si bomo posebej pogledali rezultate, ki veljajo za štiri vrednotne tipe, moralne in societalne vrednote (na tabeli 4 je ta tip okrajšan z oznako moral), potenčne vrednote (poten), izpolnitvene vrednote (izpol) in hedonske vrednote (hedon), prav tako pa tudi za obe najgeneralnejši vrednotni usmeritvi, apolonsko (apol) in dionizično (dion). Pri interpretaciji korelacij, ki jih kaže tabela 4, moramo upoštevati, da sta dimenziji potenčnih in dionizičnih vrednot podana z negativnim predznakom. Pozitivne korelacije te dimenzije z osebnostnimi spremenljivkami torej v bistvu pomenijo negativen odnos med osebnostno potezo in oceno pomembnosti dionizičnih vrednot.

Rezultati, razvidni iz tabele 4, kažejo, da med generalnimi vrednotnimi usmeritvami in osebnostnimi značilnostmi ni prav visokih korelacij. Je pa nekaj pomembnih. Spol in izobrazba ne korelirata bistveno s splošnimi vrednotnimi usmeritvami. Pomembnosti se le približuje korelacija med spolom in potenčno usmerjenostjo; ta je torej nekoliko višja pri moških osebah. Glede starosti je drugače. Pomembna je npr. negativna povezanost starosti z dionizičnimi vrednotami. Pri mlajših osebah kotirajo dionizične vrednote više kot pri starejših. Ta podatek se ujema z našo hipotezo, da obstajajo razvojne spremembe v vrednotni usmerjenosti pri odraslih osebah. Dionizične vrednote s starostjo izgubljajo pomen, apolonske pa ga - vsaj relativno - pridobivajo. Korelacije med starostjo in vrednotnimi tipi samo potrjujejo gornje ugotovitve. Starost pomembno negativno korelira s potenčnimi in hedonskimi vrednotami, prav te pa so glavna sestavina dionizične vrednotne kategorije. Po drugi strani pa starost pozitivno korelira z vrednotami izpolnitve, kar je ponovno v skladu z razvojnimi trendi vrednotnega sistema.

Pri samih primarnih potezah osebnosti (tudi tokrat smo jih merili s Cattellovim vprašalnikom 16PF) prav tako ugotovimo kar nekaj zanimivih povezav, ki pa po pravilu niso ravno visoke. Poteza A (sizija - afekcija) negativno korelira z vrednotami izpolnitve in pozitivno z dionizičnimi ter statusnimi vrednotami (upoštevaj negativne predznake!). Družabne, afektivne osebe so bolj pogosto ljubitelji čutnih, materialnih in drugih dobrin, medtem ko resnih, introvertnih "sizikov" te očitno ne privlačijo posebno. Pač pa se morda bolj ukvarjajo s problemi osebnostne rasti in samouresničevanja.

Tabela 4: Korelacije med osebnostnimi značilnostmi in potezami ter faktorskimi točkami, ki reprezentirajo vrednotne tipe in makrokategorije.

osebnostne poteze	vrednotne usmeritve					
	moral	poten (-)	izpol	hedon	apol	dion (-)
SPOL	.02	.13	-.06	.09	.02	.04
STAROST	.02	.34	.27	-.27	.15	.46
IZOBRAZBA	-.03	.06	-.05	.05	-.02	-.02
A	.03	-.16	-.19	.12	-.07	-.21
B	.04	.16	-.13	.09	.00	.06
C	-.07	-.06	.15	-.06	.00	.00
E	-.07	-.06	.11	.21	.04	-.17
F	-.02	-.12	-.12	.24	-.05	-.25
G	.23	-.12	-.11	-.24	.06	.06
H	.00	-.00	.02	.03	.02	-.02
I	.02	.26	.06	-.20	.04	.33
L	-.06	-.21	-.08	-.01	-.12	-.16
M	-.20	-.01	.31	-.18	-.03	.12
N	-.14	-.08	-.15	.05	-.19	-.11
O	.08	.01	.01	.02	.08	-.00
Q1	-.07	.11	.17	.12	.08	.01
Q2	-.11	.12	.24	-.05	.04	.14
Q3	.16	-.09	.07	-.20	.12	.06
Q4	.06	-.08	-.29	.09	-.10	-.14

Zanimivo je, da imajo potenčne vrednote nekaj višjo ceno pri manj inteligentnih osebah (B). Drugih bistvenih povezav med inteligentnostjo in vrednotnimi usmeritvami ni opaziti. Moč jaza (C) je nekoliko povezana z izpolnitvenimi vrednotami: v povprečju se te vrednote zdijo pomembnejše osebam z močnim jazom. Dominantnost (E) in surgentnost (živahnost, zgovornost - F) se pozitivno povezuje s hedonsko usmeritvijo. Surgentne osebe so tudi bolj dionizično usmerjene, kot resnobni trezni in molčeči desurgentni ljudje. Te korelacije niso presenetljive, pričakovali bi namreč, da se dominantne osebe ne bodo izogibale hedonskim dobrinam, presenetljivo je kvečjemu to, da dominantnost ne korelira više s potenčnimi vrednotami. Morda je razlog v tem, da se dominantnim osebam uživanje ugleda in moči zdi tako samoumevno in morda tudi v tolikšni meri uresničeno, da ga na svojih vrednotnih lestvicah ne postavljajo tako visoko, kot bi sicer pričakovali.

Pri osebah z močnim nadjazom (+G) bi pričakovali, da bodo visoko cenili moralne vrednote, nizko pa hedonske in rezultati so tudi tako pokazali. Popolnoma enak vzorec se pojavlja tudi pri samokontroliranih in urejenih osebah (+Q3). Zanimivo je, da občutljive, feminine "premsične" osebe (+I) nizko ocenjujejo potenčne, hedonske in dionizične vrednote, očitno pa so te pri srcu realističnim, maskulinim haričnim osebam (-I). "Moškemu" tipu obnašanja se dejansko pripisuje več statusnih in hedonskih prvin, kar navsezadnje potrjujejo ne le naše raziskave, ampak celo rezultati medkulturnih primerjav (Bond, 1988). Odnos med spoloma, spolno identiteto in vlogo ter vrednotenjem je zanimiv in o njem bomo še podrobneje razpravljali.

Sumničave, nezaupne protenzične osebe (+L) pa dionizične in potenčne vrednote ocenjujejo kot bolj pomembne. Tekmovalno nastrojenim "protenzikom" bi vsekakor pripisali, da niso ravnodušni do statusa, moči in veljave v družbi. Pri njihovi dionizičnosti gre očitno bolj za statusno uveljavljanje kot za hedonizem.

Zelo zanimiv vzorec povezav z vrednotno orientacijo dobimo pri avtiji, pri imaginativnih, domišljijsko bogatih osebah z bohemsko mentaliteto (M). Oni relativno visoko ocenjujejo pomembnost izpolnitvenih vrednot, ne cenijo pa posebno niti moralnih, niti hedonskih! Oblikovanje lastne rasti in življenjska izpolnitev jim verjetno pomenita več kot dolžnosti ali pa uživanje. Naravni, preprosti značaj (-N) se očitno nekoliko bolj ogreva za apolonske vrednote, kot sofisticirane, prodorne in rafinirane osebe (+N). Pri liberalnih (+Q1) in samozadostnih (+Q2) osebah pa je opaziti težnjo k višjemu ocenjevanju izpolnitvenih vrednot. Zanimivo je, da so te relativno nizko ocenjene pri napetih, ergično nesproščenih osebah (+Q4). Odnosmed osebnost-no strukturo in vrednotnimi orientacijami širšega obsega lahko povzamemo še enkrat, tokrat z drugega "konca", tako kot kaže tabela 4. Apolonske vrednote so cenjene pri naravnih, preprostih osebah, v povprečju tudi nekoliko bolj pri starejših, sicer pa ni videti izrazitih povezav. Dionizične vrednote pa negativno korelirajo s starostjo in premsijo (občutljivostjo, femininostjo) ter pozitivno s surgentnostjo, družabno afekcijo, dominantnostjo in nezaupnostjo. Moralni vrednotni tip pozitivno korelira z vestnostjo (močjo nadjaza) in samokontrolo, negativno pa z avtijo. Potenčne vrednote so pozitivno povezane z nezaupnostjo, negativno pa s starostjo ter premsijo. Izpolnitvene vrednote pozitivno korelirajo s starostjo, avtijo, samozadostnostjo in močjo jaza ter negativno z ergično napetostjo, rafiniranostjo in afekcijo. Hedonske vrednote pozitivno korelirajo z dominantnostjo in surgentnostjo, negativno pa s starostjo, močjo nadjaza, samokontrolo in avtijo.

OSEBNOSTNE POTEZE IN POSAMEZNE (SPECIFIČNE) VREDNOTE

Bolj mikroskopski pogled na odnos med osebnostnimi potezami in ocenjevanjem vrednot dobimo, če pogledamo korelacije med potezami in ocenami vseh posameznih vrednot (tabela 5). Na tabeli 5 so prikazane vse pomembne korelacije. Iz nje vidimo, da se pri vseh osebnostnih spremenljivkah pojavljajo pomembne, čeprav razmeroma nizke povezave z ocenami vrednot. Opaziti je, da je pri nekaterih spremenljivkah več tovrstnih povezav, pri nekaterih pa le malo. Spol npr. korelira le z ocenami vrednot šport, moč (ti ocenjujejo v povprečju više moški), privlačnost in upanje (ti sta bolj cenjeni pri ženskah). Pač pa je kar veliko signifikantnih povezav posameznih vrednot s starostjo, kar se ujema z ugotovitvami, do katerih smo prišli ob večjih vrednotnih kategorijah - s starostjo narašča pomen apolonskih in upada pomen dionizičnih vrednot. Med osebnostnimi potezami, ki najbolj vplivajo na ocenjevanje vrednot so afekcija (A), dominantnost (E), moč nadjaza (G), občutljivost ali premsija (I), protenzija (L), avtija (M) in samozadostnost (Q2).

41. Allport, G.W., Vernon, P.G. & Lindzey, G. Study of values. *Journal of Personality*, 1951, 20, 55.

42. Maslow, M.H. Finding universal dimensions of individual variation in multicultural societies of values: The Rokeach and Chinese Value Surveys. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1988, 55, 6, 1009-1015.

Tabela 5: Korelacije med posameznimi vrednotami in osebnostnimi spremenljivkami (prikazane so samo statistično pomembne korelacije)

posamezne vrednote	osebnostne spremenljivke										
	SPOL	STA	ROST	A	B	C	E	F	G	H	I
poštenost									.16		
družabnost			-.31	.22				.28			
otroci											-.17
narava			.24	-.22							-.20
znanje									.17		
dobrota									.17		
delavnost											
dolgo živ.							.19				
ugled			-.41	.20				.33			-.28
razumevanje			-.18								.20
s partnerjem											
svoboda								.24	-.15		-.15
morala				.19							
sloga											
poklic			-.30	.14							-.15
šport	-.15				-.14						-.18
vera			.29					-.14			-.15
udobno živ.			-.33				.22	.20			-.21
patriotizem			-.22		-.14						-.14
zakoni			-.17				-.18		.22		.17
altruizem											
lepota											
mir											
ustvarjanje							.17				
zvestoba			-.24	.18							
kultura					-.21						
spolnost							.18				-.17
moč	-.18		-.35	.17			.22	.14			-.36
denar			-.26				.25				-.31
napredek			.16								
samoizpop.						.16	.20			.19	
zdravje											-.17
prosti čas			-.24								
nac. enakopr.										-.17	
privlačnost	.15		-.17					.17			
vznemir. živ.			-.20					.22			-.18
varnost						-.16					-.17
druž. sreča				.15							
počitek											
pravica											
dobra hrana			-.26						.22		-.24
prijateljstvo			-.33	.19				.15			
modrost			.22								
enakost											
narodni ponos			-.38	.24			.15				-.21
slava			-.38	.18	-.14		.14	.22			-.33
prosto gibanje						.21	.19				-.25
zabava			-.38					.25			-.26
upanje	.22							.14			
ljubezen										.18	
resnica			.27	-.17							
red											
umetnost							.15		-.15		.14
polit. uspeh			-.24								-.19
prekašanje			-.34	.23			.22				-.44

rezultati medkulturnih primerjav (Bond, 1988). Odnos med spoloma, spolno identiteto in vlogo ter vrednotenjem je zanimiv in o njem bomo še podrobneje razpravljali.

OSEBNOST IN VREDNOTE - SMER VPLIVANJA

Na koncu pregleda povezav med osebnostnimi potezami (dimenzijami) in vrednotnimi usmeritvami, se moramo še enkrat vprašati, čemu naj pripišemo ugotovljene korelacije. So izid vplivanja osebnostnih potez na vrednote, obratnega vplivanja vrednot na osebnostne poteze, ali pa so rezultat nekega tretjega dejavnika, ki vpliva tako na poteze, kot na vrednote?

Tudi če gre za neposredne vplive, se moramo zavedati, da niso ravno zelo veliki, saj se tudi najvišje dobljene korelacije gibljejo v zmernih vrednostih. Tako pri vrednotah, kakor pri osebnostnih potezah gre za relativno stabilne osebnostne značilnosti. To velja še posebej za osebnostne poteze, ki vključujejo temperament, značaj in sposobnosti. Zato bi morda upravičeno sklepali, da gre neposredni vpliv - če že obstaja - prej v smeri od potez k vrednotam, kakor pa obratno. Zdi se npr. razumljivo, da bodo osebe, ki nagibajo k ubogljivosti, vestnosti in marljivosti (visok G primarni faktor po Cattellu), morda zaradi svojega konformnega temperamenta in značaja visoko cenile moralne vrednote.

Ponekod se zdi, kot da je tip vrednotne orientacije nekako že vtisnjen v osebnostno potezo, je v njeni "naravi". Se ne zdi povsem logično, da imajo v primerjavi z introvertnimi ekstravertne osebe (+A, +F, +H, -Q2) raje vse, kar diši po zunanjih užitkih, družbi in zabavi in da bodo zato tudi bolj cenile hedonske vrednote?

Lahko pa bi razmišljali tudi drugače. Tisto, kar dejansko giblje osebnost, so motivi in vrednote sodijo vsaj delno tudi mednje. V osebnostnih potezah bi potem takem lahko videli predvsem sloge, načine, s katerimi zadovoljujemo svoje potrebe in izpolnjujemo cilje, ideale ter vrednote. V tem smislu je prav možno, da tudi motivi in vrednote lahko vplivajo na poteze. Pri osebah, kjer je motivacija k uveljavljanju zelo močna je vsekakor pričakovati, da se bodo v povprečju bolj razvile poteze dominantnosti. Prav skupni motivi so lahko dejavnik, ki vpliva tako na poteze, kot na vrednote. Podobno vlogo posrednega dejavnika lahko prevzamejo tudi druge osebnostne značilnosti, npr. sposobnosti, specifične izkušnje idr.

Nazadnje moramo pomisliti, da vrednote in vrednotne usmeritve posameznika pomenijo razmeroma trajno in dosledno osebnostno značilnost, so torej tudi neke vrste osebnostna poteza. Zato ni čudno, da so se v psihologiji pojavili poskusi, da bi osebnostno strukturo posameznika razložili z vidika njegovih temeljnih vrednotenj. Med vsemi temi poskusi je verjetno Sprangerjev še vedno najbolj znan in najbolj temeljit (Spranger, 1930). Vrednote in vrednotne usmeritve pomenijo razmeroma samostojno, vendar pa pomembno področje osebnosti in teoretično je povsem utemeljeno, če to področje vzamemo za izhodišče oziroma temelj pojmovanja osebnosti. To velja še zlasti, če menimo, da so vrednotna in duhovna razsežja osebnosti posebno pomembna. In ker so prav ta razsežja (glej tudi Musek, 1993) za človeka značilna, je najbrž takšno pojmovanje osebnosti upravičeno.

LITERATURA

Allport, G.W., Vernon, P.G. & Lindzey, G. Study of values. Boston, Houghton-Mifflin, 1951.

Bond, M.H. Finding universal dimensions of individual variation in multicultural studies of values: The Rokeach and Chinese Value Surveys. Journal of Personality and Social Psychology, 1988, 55, 6, 1009-1015.

- Cattell, R.B. Sixteen Personality Factor Questionnaire. Manual for Forms A & B. University of Illinois, 1957.
- Hofstede, G. Culture's consequences: International differences in work-related values. Beverly-Hills, Sage, 1980.
- Hrovat, I., Vinkler, B. & Musek, J. Mesto kontrole ojačenja, izvirne poteze osebnosti in vrednote. *Anthropos*, 1986, 1-2, 72-77.
- Hui, C.H., & Triandis, H. Individualism-collectivism: A study of cross-cultural researchers. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1986, 17, 222-248.
- Ingarden, R. Doživljaj, umetniško delo i vrednost. Beograd, Nolit, 1975.
- Cluckhohn, C. Values and value orientations in the theory of action. In: Parsons, T. & Shils, E. (Eds.) *Toward a general theory of action*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1951.
- Mohorič, I., Brenk, K. & Musek, J. Vrednote, življenjski cilji in odločitve in zadovoljenost temeljnih potreb. *Anthropos*, 1986, 1-2, 66-71.
- Montgomery, H. & Johansson, U.-S. On the classification of life-values. *Goeteborg gical Reports*, 1986, 7, 16.
- Morris, C. *Varieties of human values*. Chicago, University of Chicago Press, 1956.
- Musek, J. The dimensions of values. Report on Alps-Adria Psychology Symposium 1987, Klagenfurt, Universitaetsverlag Carinthia, 1988, 19-21.
- Musek, J. Spol, spolne vloge in vrednote. *Anthropos*, 1989, 3-4, 124-137.
- Musek, J. Vrednote kot predmet psihološkega proučevanja. *Anthropos*, 1991, 1-3, 233-256.
- Musek, J. Dimensions of personality and value orientations. V zborniku: Department of Psychology - 40 Years. University of Ljubljana, Faculty of Philosophy, Department of Psychology, Ljubljana, April 1992, 11-27.
- Musek, J. Osebnost in vrednote. Ljubljana, Educy, 1993.
- Petrovič, M. Vrednostne orientacije delinkvenata. Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 1973.
- Pogačnik, V. Jaz, struktura osebnosti in vrednote. *Anthropos*, 1986, 1-2, 58-65.
- Pogačnik, V. LV. Lestvica individualnih vrednot. Ljubljana, Zavod za produktivnost dela, 1987.
- Rokeach, M. *The nature of human values*. New York, The Free Press, 1973.
- Schwartz, S.H. Individual and cultural dimensions of human values: Alternatives to individualism-collectivism. *Proceedings of the International Conference on Individualism and Collectivism: Psychocultural perspectives from East and West*. Seoul, Korean Psychological Association, 1990a, pp. 40.
- Schwartz, S.H. & Bilsky, W. Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987, 53, 3, 550-562.
- Schwartz, S. H., & Bilsky, W. Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1990, 58, 878-891.
- Spranger, E. *Lebensformen*. Halle, Max Niemeyer, 1930.
- Veber, F. *Očrt psihologije*. Ljubljana, 1924.

OD JAZA K SEBI (RAZVOJ PSIHOANALIZE V ZADNJEM DESETLETJU NA TEORETIČNEM IN KLINIČNEM PODROČJU)

Hektor Jogan*

Naslov mojega predavanja lahko izpade protisloven in morda nepravilen na nivoju teoretičnih konceptov, ker težko združujemo ali primerjamo koncept jaza (Ego) in sebe (Self) v razvoju psihoanalitične teorije, kolikor spadata pogosto v čisto drugačno in oddaljeno konceptualno področje. Mislim pa na vsak način, da se čutim lahko upravičenega govoriti o jazu (Ego) in sebi (Self), ker lahko ta prehod od jaza do sebe predstavlja metaforično strokovno in osebno razvojno pot, ki sem jo osebno, s tolikimi kolegi psihoanalitiki svoje generacije, prehodil in svoji psihoanalitični formaciji ob neprestanem soočanju s psihičnim trpljenjem. Iz čisto praktičnih razlogov sem shematično pripisal ta razvoj psihoanalize zadnjemu desetletju, ko je novejši pristop do psihične patologije postal bolj viden in izrazit, čeprav so zametki tega pristopa, teoretičnega in kliničnega, mnogo starejši in težko opredeljeni v času, kakor se pač zgodi na vsakem področju znanosti in v vsakem razvoju človeške miselnosti.

Če izhajam iz lastne osebne izkušnje, kot uvod v zastavljeno tematiko, se zavedam, da se je danes pristop do dela s pacienti precej spremenil od pristopa, ki sem ga imel deset ali petnajst let od tega. In to verjetno ne samo zaradi razvoja v psihoanalitični teoriji in praksi, ampak tudi zaradi osebnega življenjskega spreminjanja in zorenja. Preden bi pokazal nekaj kliničnih primerov, ki najbolje opišejo ta teoretični in klinični razvoj psihoanalize, bi v strnjeni obliki podal nekaj teoretičnih elementov, ki predstavljajo razvojne etape psihoanalitičnega mišljenja.

Kot ponavadi, moramo začeti pri Freudu, in sicer izhajam iz njegovega dela "Jaz in ono" (Ego in Id - 1922), ko Freud preoblikuje prejšnje topične teorije (nezavedno - prizavedno - zavedno), dinamične in ekonomične koncepcije psihičnega delovanja, v nov koncept človeške psihe, in sicer v koncept psihe kot strukture (id, ego, superego). V tej novi zgradbi človeške psihe postaja odločilna ideja, da je ego tista bistvena komponenta te strukture, ki lahko opredeljuje posamezno osebo v psihološkem in patološkem smislu. Ego je diferencirana in odrasla komponenta ida, ki

* Privatna psihoanalitična praksa - Trst

se razvija pod vplivom principa ugodja in principa realnosti, je usedlina objektov in organizator obrambnih mehanizmov. Po poznejših teoretičnih dodatkih Hartmanove šole in šole psihologije ega bi imel ego tudi delno svojo avtonomno razvojno pot, ločeno od ida in svobodno od konfliktov. Mnogo psihoanalitičnih šol se ne strinja s to teorizacijo. Ego se lahko spremeni pod vplivom terapevtskega procesa, s tem da se njegova funkcija razširi in osvobodi nasproti notranjim (id - superego) in zunanjam (princip realnosti) vplivom, da se dokoplje do boljšega in bolj zadovoljivega ravnovesja in da postane bolj trden. Znane so nam naloge in konflikti ega na tej poti. Izrazi kot "ego - služabnik dveh gospodarjev" (id - superega), ego kot posrednik principa ugodja in principa realnosti, nam nakazujejo jasno to nehvaležno delo ega, ki bi se moral razviti s pomočjo terapevtskega procesa v vedno večjo utrditev svojega prostora v primerjavi s intrapsihičnimi strukturami, ki ga omejujejo: moral bi se rešiti rigidnosti superega in si pridobiti širša območja ida. "Kjer je bil id, tam bi se moral uresničiti ego" (Freud).

Jaz (ego) postane v tej teoriji glavni in privilegirani sodelavec in sogovornik psihoanalitika v terapevtskem procesu, ker je prav ego odgovoren, da najde nove sinteze in ravnovesja v primerjavi s prejšnjimi, bolj funkcionalne in ekonomične prilagoditve v primerjavi s preteklimi, naprednejšo in bolj odraslo zrelost v primerjavi z bolj primitivnim in infantilnim nivojem delovanja. To pa spada vse v pristojnosti "jaza" (ega), ker je jaz kot funkcija jedro zavednega in skupek aktivnih in avtonomnih (Hartmann) psihičnih funkcij, kot so npr. (percepcija) zaznavanje, pozornost, spomin, miselni procesi, organizator obrambnih mehanizmov in posrednik med različnimi notranjimi psihičnimi instancami in zunanjo realnostjo.

V to teoretično perspektivo spadajo operativni koncepti kot "terapevtsko - delovno zavezništvo (terapevtska delovna aliansa)" ali pa zavezništvo z zdravimi aspekti pacienta, zato da bi izboljšali človeško psiho kot neko strukturo, ki organizira določene funkcije pod pritiskom nagonov (instinktov), ki predstavljajo za Freuda edino motivacijsko in energetske moč. Ta teoretični model so razne poznejše psihoanalitične šole kritično predelale, ga obogatile in posodobile. Kritika klasičnemu Freudovemu (strukturalnemu) modelu sloni principiarno na treh točkah:

1. Ta model naj bi bil neprimeren in neustrezen, da bi lahko z njim operirali pri zdravljenju hudih psihičnih patologij, pri katerih so prisotni hudi problemi v zelo primitivnih, primarnih in antičnih fazah psihološkega razvoja individuuma. Freudov model bi bil primeren za bolj zrele faze psihološkega razvoja tj. ojdipovega ali pred ojdipovega nivoja, ko je "jaz" (ego) že precej dobro formiran in strukturiran.

2. Freudov model pojmuje psiho kot organizacijo, ki deluje na mehanicističnih, ekonomskih in energetskih principih, ki se izraža v svojih sistemih in intrapsihičnih mehanizmih, kjer pa je malo prisoten relacijski aspekt z objekti, ki naj bi bil eden izmed bistvenih elementov psihičnega življenja in njegovega razvoja.

3. Danes se močno pojavlja dvom, prav zaradi novih spoznanj o človeški psihi, o trditvi, ali so nagoni (instinkti) edina motivacijska sila psihičnega življenja.

Če se zaustavimo za trenutek na terapevtskem procesu, smo tega v sklopu Freudove teorije pojmovali predvsem kot intrapsihično spremembo, čeprav je bila v ozadju relacijska dinamika s konceptom "transfer - kontratransfer", ki je potekala na podlagi uvida (introspektivnega procesa). Uvid naj bi vedno bolj razširil afektivno (čustveno) in kognitivno spoznavanje neznanih aspektov (nezavednih, prizavednih) psihične notranjosti, s tem, da bi jih osvobodil obrambnih mehanizmov in da bi jih lahko tako dal na razpolago zavednemu jazu (egu), ki jih lahko uporabi in organizira na bolj primeren način. Jaz naj bi tako postal bolj "gospodar na svojem domu" (Freud) in bi lahko bolj zavedno, odgovorno in aktivno usmerjal usodo.

Rad bi podčrtal, da v Freudovi strukturalni teoriji in tudi poznejši teoriji zadobi pojem jaza pomen strukture, funkcije in organizacije, in je torej kot tak, ko se mu približamo, ga opazujemo, ga proučujemo, z njm interagiramo, močno objektiviziran, čeprav bi jezikovno bil ta pojem bolj upravičeno deležen neke subjektivnosti ali subjektivizacije.

Sedaj prehajam na sintetično opredelitev sebe (selfa). V italijanščini se je uveljavila samostalniška oblika "il Se", po angleškem modelu, čeprav je to v italijanščini jezikovno nepravilno. Če se spet sklicujemo na Freuda, je Freud uporabljal izraz "Selbst" brez neke specifične opredelitve zelo pogosto v zamenjavi z "Ich". Morda je imel včasih "Selbst" pri Freudu nekak prizvok narcisistične investicije. V poznejši psihoanalitični teoriji je koncept "selfa" pridobil vedno večjo specifičnost, čeprav je bil pogosto obremenjen s precejšno mero dvoumnosti in kompleksnosti. Naj navedem samo nekatera imena avtorjev, ki so dali zelo važen doprinos k študiju "selfa": Hartmann in njegova šola, Edith Jacobson, Winnicott, Kohut in njegova šola "Self psychology", Masud Khan in v Italiji Gaddini. V bistvu "self" zadobi postopoma v psihoanalitičnem mišljenju dva različna pomena, ki se včasih križata in prepletata, včasih pa jasno razhajata.

Prvi pomen, ki se mi zdi v mojem izvajanju pomembnejši na klinično - terapevtskem nivoju, je povezan z dimenzijo "doživljanja sebe" ali "psihične predstave sebe" ali "izkušnje sebe", kar pomeni neko zelo subjektivno izkustveno eksistenčno bitnost. To ni psihična instanca ali struktura ali funkcija ali organizacija kot je jaz, ampak je skupek psihičnih predstav, ki se nanašajo na svojo osebo, ko ta postane potencialni ali že učinkoviti objekt svoje subjektivne izkušnje. Ta možnost psihične predstave sebe, ki prehaja v vedno večje samozavedanje, se pričinja v določenem momentu našega otroštva in potem se razvija skozi naše življenje. V tem smislu "self" ni oseba, ni psiha, ampak je predstava vseh naših tendenc in značilnosti in torej predvsem, kako te naše značilnosti subjektivno in introspektivno ujamemo. Iz tega sledi, da spadajo v "self" aspekti ida, ega, superega, ego-ideala, zavedni, prizavedni, nezavedni aspekti; usmeritve, tendence, impulzi, vrednote, zmožnosti, potencialnosti, omejitve, konflikti in napake posamezne osebe.

V tem konceptu subjektivne in izkustveno eksistenčne dimenzije "selfa" zadobi posebno važnost razvojna možnost "selfa" v **odnosu z objektom** ali bolje "s psihično predstavo objekta", bodisi v genetičnem procesu separacije, separativnosti in individuacije nasproti objektu na eni strani in na možnost identifikacije z objektom na drugi strani, do dosežka osebne ločene identitete, ki pa je zmožna zrelejših odnosov in zrelejšje odvisnosti od objekta.

Drugi pomen **selfa** je precej različen od prvega, je že zopet objektiviziran koncept v primerjavi s prejšnim subjektivnim konceptom, in se približuje Freudovemu konceptu jaza, v smislu, da postaja **predhodnik jaza**. Ni več izkustveni avtorefleksiven pojem, ampak je objektiviziran pojem; tudi ta koncept postaja struktura. V posamezni osebi zadobi ta pojem pomen psihične vsebine (ki vključuje predstave selfa in objekta) in ki dobi časovno kontinuiteto, **postane neka notranja struktura**, ki je **trajna, specifična in vgrajena** v psihično notranjost osebe in ki lahko občasno postane objekt osebne izkušnje.

V sklopu tega bolj objektiviziranega koncepta selfa kot psihične strukture dobi vedno večji pomen v psihoanalitični teoriji koncept kohezije selfa (ali integracije selfa) kot element kontinuitete ali integracije osebnosti. Ta pojem postane posebno pomemben, ko se soočamo s težkimi psihopatološkimi situacijami, pri katerih so dezintegracija, uničenje in razcep (splitting) konstantne grožnje stabilni in trajni integraciji strukture selfa, ki naj bi deloval fiziološko in v ravnovesju.

Kot ekstremni primer nam prav hude psihopatološke situacije pokažejo, da je zelo močna motivacijska sila v zorenju psihe prav ta integracijska težnja selfa kot organizacijski princip psihičnih struktur, vedno bolj kompleksnih in zrelih, kjer so pogosto nagonske težnje, predvsem v patoloških izrazih, v funkciji in podrejene motivacijski sili integracije in kohezije selfa (Kohut).

V tem kontekstu mi pride na misel, kot primer zdravega ali patološkega razvoja Winnicottov koncept "true or false self" (resnični ali lažni self), ko avtor poudarja možnost fizioloških ali patoloških identifikacij z objektom. Fiziološke identifikacije naj bi se normalno spojile z naravno konstitucijo selfa, medtem ko se patološke identifikacije z objektom ne morejo spojiti z naravnimi značilnostmi selfa, kar privede do lažnega selfa (false self), ki ustvarja neugodje in psihično trpljenje.

Čeprav moramo upoštevati različna teoretična izhodišča, se mi zdi, da lahko potegnemo neko povezovalno nit med Winnicottovimi koncepti "good enough mother" ali "mati kot okolje", kot bistveni element zdravega selfa pri otroku, in Kohutovim konceptom "self - objekta" kot važen element pri graditvi selfa do bolj zrelih in integriranih pozicij.

Po tem kratkem teoretičnem ekskurzu v raziskavo jaza in sebe v psihoanalizi, bi se zaustavil na praktičnih, kliničnih posledicah, ker ti dve različni teoriji pogojujeta terapevtski proces med pacientom in psihoanalitikom. Kot sem omenil na začetku, se je v zadnjih 15 letih teoretična in klinična usmeritev v psihoanalizi premaknila od analize ega do analize selfa (predvsem v smislu subjektivne izkušnje), in to bodisi za pacienta kot za psihoanalitika. Kar zadeva pacienta, dajemo danes dosti več prostora osebnim, izkustvenim doživetjem, predvsem čustvenim, ki imajo neko privatno predstavo in ki se izražajo v situaciji "hic et nunc" v analitičnem odnosu in v transferju. Psihoanalitiku pa pripada v njegovem kontratransfernem doživljanju večja emocionalna in čustvena angažiranost s svojim eksistenčnim selfom, zato da lahko bližje sledi, integrira in deli svoje doživljanje s pacientom v terapevtskem procesu.

Ob tej tematiki bom obširno citiral kolega in prijatelja Bologninja (1991), ki se je v svojih delih zelo poglobljeno posvetil tej problematiki.

V tradicionalnem modelu se je terapevtski proces pretežno razvijal med egom pacienta in egom psihoanalitika. Obadva opazujeta, razmišljata in obravnavata razne psihične vsebine, ki se pojavljajo na psihoanalitskem scenariju z določeno emocionalno in čustveno razdaljo, kjer se komunikacija stalno prevaja v zavedno izražanje in kjer sloni komunikacija pretežno na besedni predstavi (Wortdarstellungen), ima relativno šibko evokativno moč do predstave stvari (Dingdarstellungen - Bolognini). Pacient in psihoanalitik prideta samo do določenega intimnega kontakta, delita pa neko določeno površinsko prostorno dimenzijo. Psihoanalitik deluje na neki poziciji oddaljenosti, s svojo teorijo in tehniko; obvešča, razlaga in izraža pacientu s pomočjo interpretacij, kaj se dogaja v njem. Tukaj naj uporabim Bologninijevo metaforo in sicer: v tej situaciji je, kot da bi se pacient in psihoanalitik znašla pred zemljevidom nekega mesta, zato da bi skušala spoznati to mesto; skušata se orientirati, spoznati razne točke, prostore in kraje tega mesta na zemljevidu, ampak v resnici nista tam skupaj tako, da bi spoznala mesto v skupni, direktni izkušnji. Ker je teža dela predvsem na egu, imata pacient in psihoanalitik pretežno vidni kontakt z notranjim svetom, kjer je malo možnosti za emocionalni, čustveni in izkustveni pristop. V tem psihičnem pristopu psihoanalitik tvega zelo pogosto, da pretirava z interpretacijami, ki izpadejo pogosto kot učene, eksplikativne in zaključene enote in ki lahko ovirajo kompleksni proces ralacije, ki naj vodi v bolj primerno spremembo osebnih značilnosti pacienta.

V kontaktu selfa med pacientom in psihoanalitikom dopustimo, da pride v terapevtskem procesu do bolj prostega doživljanja čustev, fantazij in predstav in nas-

plšno fizičnih in psihičnih občutkov. Terapevtski odnos postane bolj občuten, doživet, intimen, globok in bolj bogat v doživljanju in v izmenjavi. Doživljamo dosti več stvari na nivoju predstav stvari, ki lahko dosežejo predstave na verbalni komunikaciji. Psihoanalitik in pacient se bolj sproščeno sprehajata po svojih nezavednih in prizavednih področjih, izražata protislovne in ambivalentne tendence, proste "racionalne" kontrole svoje vsebine, prepustita se eksperimentiranju in spoznavanju v različne smeri, v iskanje določene formule, že pripravljene in samozadostne. V tem procesu je večja vzajemna strpnost do ekspanzije selfa, je določena vzdržnost do prehitro definiranih pomenov in do enostranskih in definitivnih odločitev (interpretacij). V tej dimenziji se pojavlja koncept psihičnega življenja in življenja nasploh kot zelo kompleksen pojav, kjer so pomeni zelo pogosto pogojeni od mnogih, pogosto protislovnih faktorjev.

V srečanju pacient - psihoanalitik se lahko prepletajo zelo številne in različne kombinacije dominantnih interakcij: ego pacienta - ego psihoanalitika; ego pacienta - self psihoanalitika; self pacienta - ego psihoanalitika; ego/self pacienta - ego/self psihoanalitika.

Zaželena je predvsem zadnja varianta, kar se uresniči v psihoanalizi z dobrim in pozitivnim potekom. Druge variante pridejo do izraza v manj ugodnih pogojih, ko zaradi osebnih karakteristik, težav, omejitev, problemov in konfliktov enega izmed komponent dvojice pacient - psihoanalitik, terapevtski odnos deluje bolj na enem izmed nakazanih modelov. Lahko pa zatrdimo, da tudi v psihoanalizi z dobrim potekom pretežno deluje eden izmed omenjenih odnosov, in sicer v določenem momentu, času, ali fazi evolucije terapevtskega procesa.

Po teh teoretičnih uvodnih mislih se mi zdi primerno, da ilustriram problem ega in selfa v terapevtskem odnosu s pacientom s kakšnim kliničnim primerom, zato da bo izvajanje bolj živo in zanimivo.

Kot primer odnosa ego psihoanalitika - ego pacienta predstavljam kratek kliničen odsek, ki sem ga povzel iz Bologninijevega dela (1991), ki zelo nazorno osvetli to situacijo.

Psihoanalitik (ko zaključí seanso); "Torej je jasno, da nam vaš lapsus dokazuje, da ste hoteli preskočiti včerajšno seanso, čeprav se tega niste zavedali."

Pacient: "Res je vaše izvajanje je zelo prepričljivo, ampak jaz tako ne čutim."

Psihoanalitik (z znanstvenim prizvokom): "Na vsak način do lapsusa je prišlo, in torej ga morava upoštevati, ko skušava razumeti, kaj se je pravzaprav zgodilo."

Pacient (ki je že koncentriran na to nalogo spoznavanja in razumevanja): "Seveda, ta vaša opazka je zelo koristna in jo bova morala upoštevati".

Tu imamo tipičen primer psihoanalitičnega dela z jazom. Psihoanalitik je močno zasidran na svoji egoični znanstveno tehnični poziciji, raziskuje s svojimi tehničnimi inštrumenti nezavedni pomen nekega simptomatičnega izraza, kot je lapsus, in posreduje svoj miselni postopek jazu pacienta. Pacient, ki se temu postopku nekoliko upira, ker je njegov self iz te operacije izključen ("vaše izvajanje je prepričljivo, a jaz tega ne čutim"), se prepusti egoičnemu nivoju odnosa ("seveda, to vašo opazko bova morala upoštevati").

Kot drugi primer sem vam hotel posredovati eno izmed prvih pacientk, ki sem jo psihoanalitsko obravnaval že pred mnogimi leti. Zdaj kritično razmišljam o svojem takratnem načinu dela. Ko sem prebiral zapiske, sem se zavedal, da bi se danes precej drugače približal psihoanalitskemu delu s to pacientko. Pacientka je bila mlada, 25-letna ženska, ki me je zaprosila za psihoanalizo, ker je trpela za hudo agorafobično simptomatiko. Agorafobija se je pojavila nekaj let prej: povod za to patologijo naj bi bila poroka. Pacientka je izhajala iz družinskega okolja, ki je socialno in kul-

turno pripadalo nižjemu, bolj skromnemu sloju. Sama se je pri študiju ustavila na šoloobveznem nivoju, višjo šolo je poskušala, a je to kmalu opustila. Njena dejavnost se je ustalila na hišnem gospodinjstvu. Njen mož, ki je bil precej starejši od nje, je izhajal iz dobro stoječe, kulturno bogate meščanske družine, imel je univerzitetno izobrazbo in je uspešno opravljal kvalificirano strokovno delo. Poroka je predstavljala za pacientko kulturni, socialni, ekonomski in osebni emancipativni skok, kateremu ni bila kos. Bila je pod pritiskom ambicije, da bi se dokopala do nove identitete, in sicer da bi postala "gospa" (v vseh pomenih), toda njena narava in prejšnja kultura se nista vsklajali z novo identiteto. Konflikt med prejšnjo in novo je zašel v paralitični simptom agorafobije, ki je prisilil pacientko, da se je vedno bolj omejevala v svojem gibanju, da se je zapirala v hišo, in da se je lahko oddaljevala od svojega doma samo v spremstvu zaupnih oseb, ki so imele kontrafobično funkcijo. Od vsega začetka sem imel vtis, da je bil v njej močno prisoten zelo bogat in močan čustven aspekt, ki je mejil na divjost. V odnosu z mano se je kazala in izražala kot žival v kletki. Ta zelo bogata in intenzivna čustveno - nagonska dimenzija je bila pod kontrolo fobične zavrtosti. Ego ni utegnil drugače integrirati teh njenih primitivnih elementov z novo identiteto odrasle "gospe", in je zato obrambno zaviral fobično vse te elemente z zelo drastičnimi ukrepi.

Pacientkina mati je bila zelo krhka, labilna in anksiozna oseba, ni bila zmožna upravljanja svojih emocij. Oče je bil tudi zelo anksiozen in napet, kompenziral je svojo krhkost z obsesivnimi mehanizmi. Pacientka se ni nikoli počutila varno, emocionalno sprejeta od svojih staršev. Doraščala je prepuščena sama sebi, ker so bili starši preveč zaposleni s svojimi problemi, konflikti in s svojo krhkostjo.

Predstavljam vam samo prvi del psihoanalize te pacientke, ker je precej pomembna za problem odnosa ego - self s psihoanalitikom. To prvo fazo je karakterizirala intenzivna erotizacija do mene. Ta erotizacija se je izražala direktno ali preko sanj, je predstavljala bolj zrele **ojdipske komponente** in seveda tudi intenzivne, bolj primitivne, preojdipske komponente, kjer je pacientka iskala emocionalni kontakt, skoraj na telesnem nivoju, s trdnim in zaupnim objektom, ki bi lahko odprl pot novemu objektnemu odnosu.

Ko danes pregledujem takratni terapevtski proces, se zavedam, da sem s svojim pristopom in svojimi interpretacijami vztrajal predvsem na bolj zrelih, ojdipskih aspektih transferne dinamike, medtem ko sem z dobrohotno oddaljenostjo obravnaval bolj otroške in nezrele komponente odnosa. Na ta način sem se navezoval na komponente zrelega jaza pacientke, in sem zanemarjal bolj otroške aspekte pacientke, ki so bili bolj osebni in so bili povezani z izkustvenim doživljanjem selfa. Danes mi je razumljivo, da je pacientka doživljala zorenje do bolj zrelih pozicij ne kot neki dosežek, ampak kot veliko izgubo bolj osebnega in avtentičnega selfa, kot se je že dogajalo v agorafobičnem simptomu. Nedvoumno sem bil tudi jaz odgovoren, s svojimi pritiski, za tak terapevtski proces. Šele danes se zavedam, da sem jaz ponavljal v odnosu s pacientko isti proces, ki sem ga doživel v osebni analizi, kjer sem doživljal podobne pritiske; potem ko sem izrazil v svoji analizi bolj otroške in primitivne potrebe in pričakovanja, se bil prisiljen se odpovedati tem potrebam, ker so bile bolj važne bolj zrele pozicije, do katerih naj bi se dokopal. Na ta način sem moral izbrisati nešteto potreb, pomankanj in konfliktov, ker niso dobili odgovora v funkciji neke nove integracije. Te potrebe in konflikti so se mi oglasili pozneje v življenju (vsaka vsebina potisnjena v pozabo se prej ali slej oglasi). A takrat smo mislili in delali na tak način - z zelo izrazitimi omejitvami do nas psihoanalitikov in, kot posledica, tudi do naših pacientov. Nihče izmed nas se ni zavedal, v kakšni omejenosti smo delovali. Če se vrnem na agorafobično pacientko, bi bil danes dosti

manj ustaljen na egoični ojdipski poziciji v odnosu z njo, ampak bi bil bolj občutljiv in dovzeten do bolj otroških, naravnih, "divjih" elementov pacientke. Dal bi večjo pozornost in bi bolj eksistenčno ovrednotil te bolj osebne in avtentične aspekte osebe. Bi bil morda ta pristop terapevtsko bolj učinkovit? Morda bi bil, a tudi če tega ne bi bilo, bi se danes čutil bližji direktnemu doživljanju pacientke in svojemu osebnemu, kar bi že pomenilo, da bi to izkušnjo recipročno doživljala v odnosu in to bi imelo že zelo velik pomen.

Še danes prehajam na bolj recen kliničen primer, kjer si utira pot v terapevtskem odnosu self ob dimenziji ega.

Kot prvi primer vam predstavljam seanso pacientke, ki je v psihoanalizi že precej let in ki je začela s terapijo v trenutku zelo intenzivne depresije, ko se je rušila njena zakonska zveza, ki se je pretežno odigravala na sado - mazohistični bazi. Moji pacientki je pripadala pretežno mazohistična vloga.

Seansa ima ta potek: pacientka je preskočila prejšnjo seanso zaradi močne emocionalne motnje, ki jo je takrat pretresala; v seansi mi je posredovala emocionalno motnjo: že nekaj časa je čutila, najprej v zatišju, potem vedno bolj izrazito, zelo močno sovraštvo in zamerljivost do svoje matere in do neke prijateljice, ki sta bili čustveno povezani kot objekta. Ta čustva so jo zelo razburjala, ker pacientka ni utegnila razumeti intenzivnosti teh negativnih občutkov.

Tu smo v prisotnosti egoičnega doživljanja in odnosa pacientke. Ego pacientke zazna neko čustvo - sovraštvo in zamerljivost - vedno bolj močno, ki popolnoma preplavi ego, ki se skuša z oddaljitvijo (preskoči seanso) braniti teh čustev. Posreduje mi ta čustva z egoičnim razburjenim opazovanjem in s superegoično kritično obsodbo. Jaz sledim njeni komunikaciji na tem egoičnem nivoju, v pričakovanju, da se bo prikazal na površje kakšen bolj intimen element v komunikaciji in v najinem odnosu. Po tem uvodu pacientka zdrkne na bolj osebno čustveno raven, zapusti egoični samoopazovalni nivo, in se prepusti čustvom v prvi osebi. Pacientka začne v tem momentu govoriti o sebi (ali s selfom). Pripoveduje mi, kako jo teži in ji vzbuja nevšečne občutke ostarela mati, ki je precej betežna in zelo odvisna od nje, egocentrična in sebična, ki hoče izpasti kot protagonistka, ki je ne poslušala nikoli, ki jo izkorišča in se polasti vsakega njenega doživetja in občutja. Pri vseh teh negativnih občutkih do matere pa je najbolj presenetljivo spoznanje (uvid - insight), da je bila njena mati vedno taka. Kar lahko danes opaža negativnega v makroskopskem smislu v značaju matere ob njenem staranju, je bilo vedno prisotno in skrito tudi v materinih mladih letih.

Pacientka lahko danes retrospektivno (po procesu "Nachtraeglichkeit") osvetli žalostno sliko svojega otroštva, ko je morala biti kot majhna in osamljena punčka oropana svojih čustev, predvsem v oporo lastni materi. V tem razvoju uvida, ki je spoznavno čustven, pacientka preide iz egoičnega odnosa do mene do odnosa s selfom, ko mi direktno govori o svojih čustvih in doživljajih, tudi če so negativna in razburljiva. Moj psihični kontratransferni pristop je spremljal pacientko od egoičnega odnosa - "njene razburjenosti" do odnosa s selfom, ko sem lahko tudi jaz dopuščal možnost, da lahko sovražimo lastno mater, ker nam je v svoji omejenosti naredila kakšno krivico (v tem kontekstu sem se sam - s svojim selfom primerjal z lastnimi internimi objekti in se sintoniziral s pacientko). Rekel sem ji približno tako: "To so boleča spoznanja, do katerih se dokopljem v določenem trenutku svojega življenja in to ne samo zato, ker se nam zunanja realnost makroskopsko poveča in to realnost lažje vidimo, ampak tudi zato, ker mi postanemo bolj odrasli in neodvisni, in torej lahko vidimo stvari, ki jih prej nismo utegnili videti."

V tej kratki klinični sekvenci vidimo prehod iz egoične pozicije pacientke do spoznanja novega aspekta selfa, ki se pokaže preko čustva - in sicer sovraštva in za-

mere do matere - ki je bilo prej prisotno v nedefinirani, megleni obliki in ki ni dobilo še psihične predstave. (Bollas bi rekel "the known unthought"). Sedaj to čustvo dobi obliko, pomen, dobi psihično predstavo kot dejstvo in kot besedno komunikacijo. Pojava tega novega selfa, ki je bil prej neznan, povzroča zmedenost, bolečino in ločitev od objekta. Iz egoične in super-egoične pozicije, kjer dominira koncept, da je nemogoče čutiti sovražnost do lastne matere, ker je oseba matere že sama po sebi dobra in če jo sovražimo, smo mi hudobni, preide pacientka na čustveno pozicijo selfa, ki je dosti bolj osebna in intimna, in spremeni popolnoma perspektivo doživljanja. Mati nas je lahko, zaradi svojih omejitev, tudi oškodovala, in pogosto smo morali živeti v čustveni osamljenosti, obremenjeni od občutkov krivde, če smo kdaj boječe izrazili kako čustveno potrebo ali nejevoljo. Čustvo sovraštva in zamere nam pokaže uveljavitev selfa v kontrastu z odvisnostjo do neprimerne objekta.

Prikazujem vam še zadnji klinični material, ki osvetljuje prehod odnosa v terapiji od ega na self.

Gre za zelo pomembno seanso, ki je čustveno zelo bogata. Pacientka je približno 30 let stara, začela je psihoterapijo zaradi depresije, zelo močne tesnobe in psihosomatskih motenj, in to v zvezi z močnimi občutki zapuščeniosti, ki so se prebudili pod stimulacijo nekaterih zunanjih faktorjev.

V odnosu sem doživljal pacientko kot zrelo, inteligentno in racionalno osebo. Imel sem vtis, da je bila v družini prisiljena odrasti prehitro, medtem ko bi bila njena potreba ostati še za nekaj časa nedorasla punčka, zaščitena in cenjena v svoji otroški dimenziji. Iz tega konflikta so po mojem mnenju izhajala, njena doživljanja zapuščeniosti, tesnobe in depresije. Pacientka mi je kontratransferno vzbujala občutke nežnosti in nujno, da bi jo ščitil. Na splošno se je v seansah izražala na izrazito egoičnem nivoju. Obnašala se je kot pridna punčka, z odgovornostjo je opravljala vlogo pacientke. Posredovala mi je sanje, doživljanja, probleme, vedno z neko oddaljenostjo, kot opazovalka svojega notranjega sveta, s kritičnim prizvokom do svoje šibkosti, potrnosti ali nedoraslosti. Po nekem ponovnem depresivnem momentu mi predstavi v seansi zelo pozitivne sanje, ki so pustile v njej zelo pozitiven občutek tudi podnevi: v sanjah se sreča z zelo simpatičnim kolegom, s katerim doživlja zelo nežen in intenziven objem in poljub. Jaz potrdim pacientki, da so te sanje zelo lepe, polne upanja, še toliko bolj dragocene, ker se pojavijo po fazi depresije in zapuščeniosti. Nekaj časa kasneje pacientka asociira imer in priimek kolege iz sanj - z mojimi začetnicami. Pride do spoznanja, da bi lahko bila scena iz sanj povezana tudi z najinim odnosom v terapiji. V dialogu, ki sledi temu spoznanju, pride pacientka do zavesti, da je v najinem odnosu, razen terapevtskega dela, tudi čustvena izmenjava, kjer vsak izmed naju doživlja v globini svoje čustvene vzgibe: pacientka doživlja potrebo po dobrem kontaktu, jaz tudi, z željo, da bi jo ščitil in sprejel njene potrebe. Spoznanje, da lahko dobi v terapevtskem odnosu z mano ta čustveni sprejem, kot se je dogodilo v sanjah, privede pacientko proti koncu seanse do ganljivega nežnega joka, ki omehča njeno egoično racionalnost.

Tu imamo še en primer prehoda od ega do selfa, od opazovanja in egoičnega eksperimentiranja lastnih doživljanj do spoznanja čustvenih intimnih izkušenj, ki se direktno pokažejo in izrazijo v terapevtskem odnosu kot potreba, ki išče možnost pozitivnega odgovora, ki naj bi napolnil neko praznino. Važno je, da na nivoju izkušnje selfa, oseba utegne zaživeti direktno svoje najbolj intimne dimenzije in da dobi ustrezno direktno razumevanje v objektu (v tem primeru v terapevtu), mimo vzajemnih egoičnih mediacij.

Razni klinični primeri, ki kažejo na prehajanje iz ega na self pri pacientu in pri terapevtu v terapevtskem odnosu, nam osvetlijo, po mojem, nekoliko različen kon-

cept terapevtske pristojnosti v psihoanalizi. V egoičnem cilju terapevtskega odnosa (po Freudovi trditvi "kjer je bil id, tam bo moral nastopiti ego"), kot sem skušal pokazati v prvih dveh kliničnih primerih, se mi zdi skrito prisotna v psihoanalitiku neka **pedagoška funkcija**. V kolikor je psihoanalitik čustveno angažiran v takem odnosu s pacientom samo do neke mere, in se trdno drži svoje egoične funkcije, zgleda, da se ta situacija prenaša kot pričakovanje in kot rezultat tudi na pacienta. Pacientu bo gotovo dovoljeno, da se prepusti svojim intimnim doživljanjem, nezavednim in regresivnim, ampak vedno pod več ali manj prikritim pritiskom, da jih premosti, da jih opusti v funkciji močnejšega in bolj zrelega ega.

Pri pristopu do selfa v odnosu pacient - psihoanalitik je ta pedagoška komponenta v skrbi za zorenje pacienta manj prisotna ali pa je sploh ni. V tem pristopu je bolj prisotna misel, da je važno doživljati skupaj neko pomembno intimno izkušnjo, ki naj bi dala vrednost in pravico do eksistence osebnim doživljanjem, z osebno zgodovino, z osebnimi procesi, z osebnimi težavami, z osebnimi zmožnostmi in osebnimi omejitvami. V tem pristopu je važno dati pomen ali vrniti izgubljeni pomen selfu kot osebi, ki je izviren in neponovljiv posameznik v univerzumu življenja. Možno je, da taka terapevtska izkušnja zadobi tudi emancipativne in maturacijske posledice, ampak samo kot sekundarni aspekt in ne kot primarni cilj terapevtskega dela.

V tej dimenziji odnosa self pacienta - self psihoanalitika nudimo možnost pacientu, da opravi neko skupno pot, ki je zelo svojstvena in originalna, za določen čas, kjer lahko pride na dan, se razvija in se uveljavi osebni, intimen in individualni self s svojimi značilnostmi in svojimi omejitvami, ki naj bi dobil svoj življenski prostor in svojo eksistenčno dostojanstvo, medtem ko naj bi pedagoški aspekt, t.j. učenje iz izkušnje, bolj ponižno prepustili (kot pravita Bion in Kohut) velikemu učitelju - življenju.

LITERATURA

- (povzeta iz italijanskih knjig ali italijanskih prevodov posameznih avtorjev).
- 1.Ammaniti M. (1989): La nascita del SŠ. (Rojstvo selfa), Izdala Zal. Laterza
 - 2.Bion W. (1979): Apprendere dall'esperienza. (Učenje iz iskustva) Izdala Zal. Armando.
 - 3.Bolognini S. (1991): Gli affetti dell'analista: analisi con l'Io e analisi col SŠ. (Čustva psihoanalitika: analiza z egom in s selfom). Rivista di Psicoanalisi, 2, 1991.
 - 4.Freud S. (1992): L'Io e l'Es. Zbrana dela Freuda. Vol.9. Izdala Zal. Boringhieri.
 - 5.Gaddini E. (1982): Il SŠ in psicoanalisi (Self v psihoanalizi) v Gaddinijevem zbranem delu Izdala Zal. Cortina 1989.
 - 6.Hartmann H. (1966): Psicologia dell'Io e problema dell'adattamento. (Psihologija ega in problem prilagajanja). Izdala Zal. Boringhieri.
 - 7.Jacobson E. (1964): Il SŠ e il mondo oggettuale. (Self in objektni svet). Izdala Zal. Martinelli 1974
 - 8.Khan M.: Lo spazio privato del SŠ. (Privatna dimenzija selfa) Izdala Zal. Boringhieri 1979
 - 9.Kohut H. (1992): La ricerca del SŠ. (Iskanje selfa) Izdala Zal. Boringhieri
 - 10.Winnicott D. (1970): Sviluppo affettivo e ambiente. (Čustveno zorenje in okolje). Izdala Zal. Armando.